

УДК 37(477)“1850/1930”:811.9=922(043.3)

РОЗВИТОК ЕСПЕРАНТО-РУХУ В УКРАЇНІ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ФЕНОМЕНУ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Клименко Юлія, доктор педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-4718-0657

E-mail: klymenkoudpu@gmail.com

У статті здійснено аналіз історіографічних праць з проблеми розвитку есперанто-руху – соціально-педагогічної системи, основними елементами якої є люди – носії мови та її прихильники, добровільно об'єднані в організації, асоціації, союзи, клуби або інші види формувань, співтовариств для досягнення певної мети, створення та популяризації духовної і матеріальної культурної єдності, норм, цінностей, критеріїв. Автором з'ясовано, що різноманіття історіографічного матеріалу дозволяє повною мірою розглянути проблему соціально-педагогічних засад розвитку есперанто-руху в Україні в кінці XIX – середині 30-х років XX століття.

Ключові слова: есперанто, есперанто-рух, історіографія проблеми, педагогічна історіографія, історіографічні етапи, хронологічні межі, соціокультурний феномен.

DEVELOPMENT OF THE ESPERANTO MOVEMENT IN UKRAINE AS A SOCIO-CULTURAL PHENOMENON: HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

Klymenko Yuliia, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-4718-0657

E-mail: klymenkoudpu@gmail.com

The article analyzes historiographic works on the development of the Esperanto movement – a socio-pedagogical system, the main elements of which are people – native speakers and supporters who are voluntarily incorporated into organizations, associations, unions, clubs or other types of formations, communities to achieve a certain purpose, creation and popularization of spiritual and material cultural unity, norms, values, criteria.

The author finds that the diversity of historiographical material allows us to fully consider the problem of socio-pedagogical foundations of the development of the Esperanto movement in Ukraine in the late nineteenth and mid-30th years of the twentieth century. It is determined what the Esperanto language is. The works on the general guidelines for the development of the Esperanto movement have been analyzed and the works of purely historiographic character are considered. The works of the second historiographical stage devoted to the development of the Esperanto movement and Esperanto as a sociocultural phenomenon were grouped. Different approaches to the historiographical review of the scientific problem are analyzed and the basic principles are chosen. The historiographical stages of a scientific problem research are singled out. The scientific sources on the development of the Esperanto movement in Ukraine were analyzed. The content of selected and systematized works is analyzed for

revealing changes in the coverage of the studied problem by the worked out sources in different periods of the historical and pedagogical process, it was determined how the historiographic source base and methods of research were developed in certain times. We dwell in greater detail on the analysis of each of our historiographical stage of a scientific problem research. The conclusions about the trends of illumination of the investigated process and the consequences that influenced the further development of pedagogical theory and practice were made.

Key words: *esperanto, Esperanto movement, historiography problem, pedagogical historiography, historiographical stages, chronological frameworks, sociocultural phenomenon.*

Розвиток міжнародної співпраці стримують різні чинники, серед яких – обмежена можливість і ефективність міжкультурних контактів через мовний бар'єр. У зв'язку з цим актуальною проблемою стає вивчення соціально-педагогічних можливостей та соціально-комунікативного потенціалу міжнародних мов, які можуть стати засобом міжнаціонального й одночасно наднаціонального спілкування, забезпечити діалогічний і демократичний зв'язок представників найрізноманітніших культур.

Такі можливості має есперанто – найбільш поширена планова міжнародна мова, яка не претендує замінити собою етнічні мови, а прагне стати допоміжним засобом спілкування різномовних людей. Есперанто (есп. *esperanto* – той, хто сподівається) – міжнародна мова, створена польським лікарем-окулістом, лінгвістом і поліглотом, автором праць з інтерлінгвістики, активним громадським діячем Людовиком Лазарем Заменгофом у 1887 р. на основі найпоширеніших європейських мов та інтернаціональної лексики. Есперанто має на меті створення безпосередніх та однакових можливостей для кожної людини в міжнародних стосунках.

Есперанто-рух – це соціально-педагогічна система, основними елементами якої є люди – носії мови та її прихильники, добровільно об'єднані в організації, асоціації, союзи, клуби або інші види формувань, співтовариств для досягнення певної мети, створення та популяризації духовної і матеріальної культурної єдності, норм, цінностей, критеріїв.

Вітчизняний есперанто-рух має історичний досвід існування, він не є абсолютно новим явищем українського соціуму, його сучасний розвиток ґрунтується на історичних, історико-педагогічних уроках минулого. Своєю багаторічною історією есперанто (і як мова, і як рух її прихильників) підтвердила право претендувати на роль універсального засобу міжкультурного діалогу і людського взаєморозуміння в загальносвітовому масштабі на основі толерантності – як єдності в повазі, сприйнятті й розумінні різних культур світу, форм самовираження і самоствердження людської особистості.

На думку науковців, важливими взаємодоповнювальними складовими історико-педагогічного дослідження є педагогічне джерелознавство та педагогічна історіографія, що дозволяють установити справжність, об'єктивність відомостей в цій галузі, розширити уявлення про закономірності наукового пізнання, систематизувати знання про історико-педагогічний процес. Однак на сьогодні залишаються відкритими питання щодо співвідношення цих складових, спільного і відмінного в їх предметному полі, завданнях, базових критеріїв групування історико-педагогічних джерел з метою класифікації тощо [6, с. 21].

Педагогічна історіографія є науковою дисципліною, предмет якої – процес розвитку історико-педагогічної науки. В основі пізнання в галузі педагогічної

історіографії лежать такі принципи: історизму, цілісності (системності), культурологічний і наукознавчий. Особливо важливим із них є принцип історизму, суть якого полягає в тому, що будь-яке історичне явище має розглядатися в розвитку на тлі факторів, що його зумовлюють. Принцип цілісності (системності) орієнтує дослідника на необхідність підходити до вивчення кожного періоду або напряму в розвитку історико-педагогічної науки як до системи взаємозалежних елементів. Культурологічний принцип вимагає врахування зв'язків культури з особистістю історика педагогіки. Рівень розвитку суспільства, в якому живе дослідник, безумовно, відображається на результатах його творчої діяльності. Наукознавчий принцип передбачає дослідження закономірностей розвитку історико-педагогічної науки, виявлення характеру її розвитку, систематизацію наукових шкіл, напрямків і течій в історії педагогіки [9, с. 128–130].

Серед праць сучасних дослідників з історії есперанто-руху, починаючи з 90-х років XX століття, в історіографічному аспекті на особливу увагу заслуговують роботи Д. Власова, Ю. Дмитрієвської-Нільсон, М. Гудскова, О. Крамара, О. Краснікова, Е. Скирти та ін. Зокрема, праці відомих дослідників-есперантистів Г. Махоріна «Нариси з історії есперанто-руху в Україні» (2012) та А. Сидорова «Эсперанто-движение: фрагменты истории» (2008).

Аналіз наукових джерел із проблеми розвитку есперанто-руху в Україні засвідчив, що більшість із них тільки опосередковано стосуються досліджуваної теми, відтак потребують усебічного аналізу, перевірки і зіставлення фактів, об'єктивного та неупередженого висвітлення, а, отже, – окремого історіографічного дослідження.

Метою статті є аналіз історіографічних праць з проблеми розвитку есперанто-руху в Україні в кінці XIX – середині 30-х років XX століття як соціокультурного феномену.

Важливим кроком історіографічної розвідки є систематизація історико-педагогічних праць, що дає змогу скласти опрацьовані джерела в певну систему відповідно до основної мети дослідження. В кінці необхідно проаналізувати зміст дібраних та систематизованих праць для виявлення змін у висвітленні досліджуваної проблеми за опрацьованими джерелами в різні періоди історико-педагогічного процесу, з'ясувати, як у певні часи розвивалася історіографічна джерельна база й методи дослідження. Завершувати історіографічний аналіз варто висновками про тенденції висвітлення досліджуваного процесу та наслідки, які вплинули на подальший розвиток педагогічної теорії і практики [2, с. 69–70].

Проаналізувавши різні підходи до історіографічного огляду наукової проблеми, ми обрали базовими 2 принципи:

1) *хронологічний* – праці сучасників у хронологічних межах дослідження; праці дослідників радянського періоду поза хронологічними межами дослідження; праці сучасного періоду;

2) *проблемно-тематичний* – відповідно до тематики структурних підрозділів дисертації: історія есперанто-руху у світі; розвиток есперанто-руху в Україні; особливості есперанто-періодики; основні напрями розвитку есперанто-руху в кінці XIX – середині 30-х років XX століття; есперанто-рух як соціокультурний феномен: від минулого до сучасності.

Саме сьогодні актуальним і своєчасним стає вивчення історії розвитку

есперанто-руху, накопиченого як імперською, радянською, так і сучасною школою. Вперше в історіографії досліджуваної проблеми всебічно розглянуто хронологічний період кінця ХІХ – середини 30-х років ХХ століття.

Зупинимось більш детально на аналізі кожного з виокремлених нами історіографічних етапів дослідження наукової проблеми.

1-й історіографічний етап охоплює праці сучасників у хронологічних межах дослідження кінця ХІХ – середини 30-х років ХХ століття.

Праці, присвячені розвитку есперанто-руху та есперанто як соціокультурному феномену, ми згрупували за тематичним принципом. Здійснивши історіографічний аналіз, ми виокремили такі групи праць першого історіографічного етапу, що стосуються проблеми нашого дослідження:

- *праці про історію мови есперанто та руху її прихильників*: О. Кузьма «Повний підручник до науки міжнародної мови есперанто» (1921), К. Вербицький «Словарець українсько-есперантський» (1922), Я. Волевич «Міжнародня мова есперанто. Практичний підручник» (1931), І. Ізгур «Всесвітня мова есперанто й школа» (1926), А. Андреев «Международный язык эсперанто: его настоящее, прошедшее и будущее» (1913) та ін.;
- *праці про становлення та розвиток інших міжнародних мов*: І. Шлейер «Volapük: Всемирный язык» (1886), «Всемирный язык Шлейера VOLAPUK. Полный учебник, составленный по последним решениям Академии всемирного языка» (1889) та ін.;
- *критика есперанто як засобу міжнародного спілкування*: Д. Коровін-Веленицький «Международный язык, критика эсперанто и алфавиты» (1915) та ін.;
- *праці з теорії есперанто (інтерлінгвістики, есперантології)*: Е. Дрезен «Очерки теории эсперанто» (1931), «Новый международный язык. «Прометей-просветитель». Опыт грамматики нового языка как звуковой системы для энциклопедического знания и философского мышления доктора Н. Новодума» (1896) та ін.

З-поміж інших заслуговують на увагу праці відомих теоретиків есперанто. У брошурі «Всесвітня мова есперанто й школа» (1926) І. Ізгур розкрив причини необхідності вивчення мови есперанто в школах; акцентував на педагогічному та виховному значенні есперанто; навів статистичні дані про поширення есперанто у світі, навчальні та літературні есперанто-видання; з'ясував значення есперанто для міжнародного пролетаріату не як мети, а як засобу для досягнення своєї мети – «кращого зв'язку і єднання світового пролетаріату»; подав текст маніфесту Міжнародної конференції про введення есперанто в школах (Женева – 18 квітня 1922 р.); запропонував повну граматику міжнародної мови есперанто та перелік навчальної літератури для вивчення міжнародної мови [5, с. 5].

Як свідчить аналіз джерел, у 20-х роках ХХ століття з'явилися перші праці про участь громадськості України в зовнішньополітичних акціях більшовицького режиму. Проте в міжвоєнний період вони були переважно агітаційно-пропагандистсько забарвлені та видавалися з метою популяризації ідей так званого «пролетарського інтернаціоналізму». Їх автори переважно були не професійні історики, а активні учасники міжнародного комуністичного руху. Через це названим працям були

притаманні характерні недоліки, зумовлені не лише обмеженою джерельною базою, але й тенденційністю в підборі й особливо в оцінці фактичного матеріалу. Водночас сучасники подій мали відчутну перевагу над пізнішими дослідниками, адже могли користуватися поточними матеріалами, які не завжди потрапляли до архівосховищ [3].

Отже, першими до висвітлення історії есперанто-руху звернулися сучасники – теоретики і практики. Проте ці праці мають переважно довідковий, науково-популярний, мемуарний або оглядовий характер.

2-й історіографічний етап досліджуваної проблеми охоплює праці дослідників радянського періоду поза хронологічними межами дослідження (*кінець 50-х років ХХ століття – кінець 80-х років ХХ століття*).

Друга половина 30-х – середина 50-х років ХХ століття – це роки своєрідного «відступу» від багатопланового вивчення есперанто-руху.

На думку дослідників, новий етап вивчення міжнародних аспектів у діяльності громадських організацій, у тому числі есперантських, був пов'язаний із відносною лібералізацією суспільного життя на межі 50–60-х років, а впродовж 70–80-х років ХХ століття кількість праць, присвячених проблемі, швидко збільшувалась. Але в них, поряд із докладним висвітленням окремих аспектів міжнародної діяльності громадських об'єднань (насамперед у контексті підтримки ліворадикального руху на Заході та згуртування громадськості довкола керованого комуністами «єдиного фронту»), замовчували факти деструктивної діяльності прокомуністичних груп, їх ролі у полегшенні приходу до влади в 30-х роках ХХ століття правототалітарних режимів у країнах Європи [1].

Проаналізувавши праці про загальні орієнтири розвитку есперанто-руху, розглянемо праці суто історіографічного характеру. Праці другого історіографічного етапу, присвячені розвитку есперанто-руху та есперанто як соціокультурного феномену, ми згрупували за тематичним принципом так:

- *праці про історію есперанто-руху*: О. Королевич «Книга об есперанто» (1989), П. Фостер «The Esperanto movement» («Есперанто-рух», 1982), «Esperanto en perspektivo» («Есперанто в перспективі», 1974) та ін.;
- *праці з критикою міжнародних мов*: І. Бодуен де Куртене «К критике международных искусственных языков» (1963), «Отклики на статью “Почему мы против эсперанто”» (1957) та ін.;
- *праці з теорії есперанто (інтерлінгвістики, есперантології)*: О. Базієв «Язык и нация» (1973), Д. Армант «Проблема международного языка для научных контрактов и работ по географии» (1961), Е. Свадост «Как возникает всеобщий язык» (1968), О. Дуліченко «Концепция международного и всеобщего языка Э. К. Дрезена (Фрагмент истории довоенной отечественной интерлингвистики)» (1983), М. Ісаєв «Язык эсперанто» (1981) та ін.

Незважаючи на так звану відлигу в дослідженнях есперанто-проблем, есперантології та інтерлінгвістики, більшість названих досліджень виконані переважно ще у період існування тоталітарного режиму, а тому стали своєрідним відображенням марксистсько-ленінської методології.

Отже, ідеологічні особливості радянського періоду вплинули на загальні підходи до досліджень історії розвитку есперанто-руху в цілому, зокрема на дослідницьке трактування та розуміння важливості історико-педагогічного доробку попередників –

есперантистів, теоретиків та практиків кінця XIX – середини 30-х років XX століття.

3-й історіографічний етап охоплює праці сучасних дослідників, починаючи з 90-х років XX століття до теперішнього часу.

З розпадом СРСР та появою можливостей для переосмислення історії міжнародних зв'язків громадськості України з'явилися праці, у яких було зроблено спроби показати справжню мету, завдання та форми розвитку світового робітничого та селянського руху міжвоєнної доби, закладено підґрунтя для проведення цілісного переосмислення історичної ролі та змісту міжнародної діяльності контрольованих більшовиками громадських організацій [4].

Загалом відповідно до тематики нашого дослідження в межах третього хронологічного історіографічного етапу ми виокремили за проблематикою досліджень (проблемно-тематичним принципом) такі групи праць:

- *праці про історію есперанто-руху*: Г. Махорін «Нариси з історії есперанто-руху в Україні» (2012), І. Галайчук «Історичне значення книги Михайла Юрківа “Підручник міжнародного язика есперанто”» (2007), А. Сидоров «Эсперанто-движение: фрагменты истории» (2008), «Эсперанто: 120 лет развития», Д. Власов «Эсперанто: полвека цензуры = Esperanto: duonjarcento sub la cenzuro: развитие эсперанто-движения и его журналистики в условиях цензуры в Российской империи и СССР (1887–1938 гг.)» (2011) та ін.;
- *праці про розвиток есперанто на сучасному етапі*: А. Рингис «Один за всех» (2011) та ін.

Серед інших праць з історії есперанто-руху насамперед заслуговують на увагу розвідки відомого есперантиста А. Сидорова. Так, в укладеному дослідником збірнику «Эсперанто-движение: фрагменты истории» (2008) [11] подано маловідомі сторінки історії есперанто-руху початку і середини XX століття. Кіровський дослідник О. Красніков узагальнює в популярній формі архівні матеріали 1921–1937 рр., що стосуються Союзу есперантистів радянських республік, багато з яких стали доступними лише недавно. Німецький професор Д. Бланке, добре відомий у наукових колах своїми численними публікаціями з питань інтерлінгвістики та історії есперанто-руху мовою есперанто, німецькою, англійською та іншими мовами [11].

У книзі українського дослідника Г. Махоріна «Нариси з історії есперанто-руху в Україні» (2012) [7] презентовано історію поширення міжнародної мови есперанто в Україні. Докладно описується підготовка і проведення II Всеросійського з'їзду есперантистів у Києві. Автор вперше наводить перелік есперанто-адрес у місті, ініціює встановлення меморіальної дошки до 100-річчя цієї події. Книга присвячена 125-річчю есперанто і 70-річчю відомого японського лікаря Масаюкі Сайонжі, який активно використовував цю міжнародну мову в налагодженні професійних контактів колег.

До сучасного етапу історіографії досліджуваної проблеми увійшли декілька дисертаційних робіт, присвячених різним аспектам, дотичним до історії розвитку есперанто-руху. Зокрема, у дисертації О. Крамара «Міжнародні зв'язки громадських об'єднань України (20-ті – початок 30-х років XX століття)» (2010) [8] висвітлено міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань УСРР у 20-х – на початку 30-х років XX століття. Базуючись на концептуальних здобутках новітньої історіографії та використовуючи широке коло різнопланових джерел, з'ясовано мету, форми, методи та основні проблеми здійснення зовнішніх контактів громадських організацій,

визначено особливості міжнародної активності місцевих осередків Союзу есперантистів радянських країн (СЕРК).

Отже, існують важливі проблеми, над розробкою яких працювали дослідники сучасного історіографічного етапу – есперантисти, теоретики та практики. Однак спеціальної уваги історії вітчизняного есперанто-руху в контексті соціально-педагогічних засад його розвитку в кінці XIX – середині 30-х років XX століття дослідники не приділяли. Підсумовуючи історіографічний огляд проблеми дослідження, зазначимо, що, незважаючи на значну кількість, переважна більшість досліджень опосередковано стосується досліджуваної теми (переважно в контексті досліджень у галузі історії, філології) та мають фрагментарний характер.

Вивчення історико-педагогічного досвіду розвитку есперанто-руху, безсумнівно, допоможе об'єктивно побачити й осмислити реальну картину сучасного стану есперантології як науки, руху за розвиток міжнародної мови, застерегти від можливих помилок, а також намітити основні тенденції подальшого її розвитку.

Отже, в рамках історіографічного огляду теми дослідження використано весь необхідний масив робіт. Різноманіття історіографічного матеріалу дозволяє повною мірою розглянути проблему соціально-педагогічних засад розвитку есперанто-руху в Україні в кінці XIX – середині 30-х років XX століття.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні таких питань, як науково-методичне забезпечення есперанто-руху в Україні та зарубіжних країнах; творча спадщина вітчизняних та зарубіжних теоретиків, діячів есперанто-руху тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безродний Є. Ф. Радянська Україна в міжнародному співробітництві СРСР в галузі спорту. 1924–1928 рр. *Український історичний журнал*. 1972. № 8. С. 98–107.
2. Гупан Н. Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації. *Рідна школа*. 2013. № 8–9. С. 67–70.
3. Изгур И. Организация международной солидарности. Международный язык по службе пролетариату. Москва; Казань: Изд. «Новая Эпоха» при ЦК СЭСР, 1925. 36 с.
4. Іваненко В. В. Джерело народної дипломатії. Міжнародні зв'язки трудящих України в 20–30-х рр. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1992. 159 с.
5. Изгур И. Всесвітня мова есперанто й школа. Москва – Харків: Об'єднане вид-во «Нова епоха» при ЦК СЕРК Український сектор, 1926. 32 с.
6. Коляда Н. М. Педагогічна історіографія та джерелознавство як важливі складові історико-педагогічного дослідження. *Історико-педагогічний альманах*. 2018. Вип. 2. С. 21–30.
7. Махорін Г. Нариси з історії есперанто-руху в Україні. Житомир: ФОП Євенюк О. О., 2012. 60 с.
8. Махорін Г. Нариси з історії есперанто-руху в Україні. Житомир: ФОП Євенюк О. О., 2012. 60 с.
9. Молоков Д. Теоретико-методологические основы педагогической историографии. *Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego*. 2013. № 5. С. 127–133.
10. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні. *Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем*. Київ: А.П.Н., 2003. С. 16–25.
11. Эсперанто-движение: фрагменты истории / сост. А. В. Сидоров. Москва: Импэто, 2008. 216 с.

REFERENCES

1. Bezrodnyi, Ye. F. (1972). Radianska Ukraina v mizhnarodnomu spivrobotnytstvi SRSR v haluzi sportu. 1924–1928 rr. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 8, 98–107 [in Ukrainian].
2. Hupan, N. (2013). Dzherelna baza istorii pedahohiky: poshuk pidkhodiv do systematyzatsii. *Ridna shkola*, 8–9, 67–70 [in Ukrainian].
3. Izgur, I. (1925). Organizacija mezhdunarodnoj solidarnosti. Mezhdunarodnyj jazyk po sluzhbe proletariatu.

- Moskva; Kazan': Izd. "Novaja Jepoha" pri CK SJeSR [in Russian].
4. Ivanenko, V. V. (1992). Dzherelo narodnoi dyplomatii. Mizhnarodni zv'iazky trudiashchykh Ukrainy v 20–30-kh rr. Dnipropetrovsk: Vyd-vo DDU [in Ukrainian].
  5. Izghur, I. (1926). Vsesvitnia mova esperanto y shkola. Moskva – Kharkiv: Ob'iednane vyd-vo «Nova epokha» pry TsK SERK Ukrainskyi sektor [in Ukrainian].
  6. Koliada, N. M. (2018). Pedahohichna istoriohrafiiia ta dzhereloznavstvo yak vazhlyvi skladovi istoryko-pedahohichnoho doslidzhennia. *Istoryko-pedahohichniy almanakh, issue 2, 21–30* [in Ukrainian].
  7. Makhorin, H. (2012). Narisy z istorii esperanto-rukhu v Ukraini. Zhytomyr: FOP Yeveniuk O. O. [in Ukrainian].
  8. Makhorin, H. (2012). Narisy z istorii esperanto-rukhu v Ukraini. Zhytomyr: FOP Yeveniuk O. O. [in Ukrainian].
  9. Molokov, D. (2013). Teoretiko-metodologicheskie osnovy pedagogicheskoy istoriografii. *Rocznik Towarzystwa Naukowego Plockiego, 5, 127–133* [in Russian].
  10. Sukhomlynska, O. V. (2003). Kontseptualni zasady rozvytku istoryko-pedahohichnoi nauky v Ukraini. *Istoryko-pedahohichniy protses: novi pidkhody do zahalnykh problem. Kyiv: A.P.N., 16–25* [in Ukrainian].
  11. Jesperanto-dvizhenie: fragmenty istorii (2008). sost. A. V. Sidorov. Moskva: Impjeto [in Russian].